

Жанрова своєрідність малої прози Григора Тютюнника

Ольга Безкоровайна,
студентка Інституту філології
Сумського ДПУ ім. А.С.Макаренка

У статті досліджується жанрова специфіка малої прози Григора Тютюнника. Схематично висвітлені модифікації двох споріднених жанрів — новели та оповідання, означено риси індивідуального стилю митця.

Ключові слова: жанр, новела, оповідання, міжжанрова дифузія.

Українську художню прозу неможливо уявити без літературної спадщини Григора Тютюнника, письменника, якого називають совістю цілого покоління та української літератури. Віталій Дончик, дослідник творчості митця, зазначає: "Григор Тютюнник — письменник, чий творчий геній ми ще не вповні відкрили для себе і усвідомили. "Ми" — вживаємо в найширшому розумінні: наш народ, Україна" [3;5]. Його високо й щиро цінує українське письменство різних поколінь. Про унікальний і глибокий талант художнього слова одностайно пишуть дослідники літератури (В.Дончик Н. Зборовська, М. Жулинський, М. Кодак, Л. Масенко, В.Марко, Р. Мовчан, Л. Мороз, О. Неживий, А. Шевченко та ін.), почесне місце відводиться йому в сучасних працях з історії художнього слова, його творчість вивчається в школах і вищих навчальних закладах. Оповідання й повісті письменника перекладено багатьма іноземними мовами.

Актуальним залишається питання жанрової специфіки малої прози Григора Михайловича, особливі труднощі виникають при виокремленні в його доробку жанрів новели й оповідання.

Метою статті є дослідження жанрової своєрідності малої прози Григора Тютюнника. Реалізація мети передбачає розв'язання наступних **завдань**:

- з'ясувати художню специфіку жанрів новели й оповідання, виокремити їх спільні і відмінні риси;
- на прикладі аналізу творів "Чудасія", "Оддавали Катрю", "Устим та Уляна", "В сутінки" визначити жанрову специфіку та риси індивідуального стилю прозаїка.

З кожним роком зростає увага до творчості українського "живописця правди" Григора Михайловича Тютюнника. Але до цього часу виникають суперечливі питання щодо жанротворення письменника. Щоб ретельно дослідити його індивідуальну манеру, необхідно коротко розглянути еволюцію споріднених жанрів — новели та оповідання.

Проблемою жанрової специфіки новели займалися літературознавці в різні періоди історії літератури, проте і нині не існує єдиного погляду на новелу як самостійний жанр. У всіх дискусіях про поетику новели найбільш стійким залишається положення, що новела є стислою формою епічної оповіді. Саме через це дослідники творчості письменника іноді називають один і той самий твір то новелою, то оповіданням. Але де ж істина?

На сьогодні існує чимало визначень жанру новели. Авторі літературознавчого словника-довідника вважають, що новела (італ. novella, від лат. novellas — новітній) — невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, з конденсованою та яскраво вимальованою дією. Новелі властиві такі риси: лаконізм, яскравість і влучність художніх засобів [4;497].

Серед різновидів епічного жанру новела відрізняється строгою й усталеною конструкцією. До композиційних канонів новели належать: наявність точної та згорненої композиції з яскраво вираженим композиційним осередком (переломний момент у сюжеті, кульмінаційний пункт дії, контраст чи паралелізм сюжетних мотивів і т.д.), перевага сюжетної однолінійності, зведення до мінімуму кількості персонажів.

Герої новели є особистості, як правило, цілком сформовані, що потрапили в незвичайні життєві обставини. Автор концентрує увагу на змалюванні їх внутрішнього світу, переживань і настроїв. Сюжет новели простий, надзвичайно динамічний, містить у собі момент ситуаційної чи психологічної несподіваності. Від анекдоту, одного з найважливіших джерел новели, її в основному відрізняє, по-перше, більший ступінь нарративного розгортання і вихід за межі анекдотичної ситуації, по-друге, можливість іншого, не комічного, а, наприклад, трагічного чи сентиментального колориту, без усяких анекдотичних парадоксів. Вплив анекдотичної стихії протягом усієї історії новели посилює її жанрову специфіку — в анекдоті сконцентровані найважливіші елементи новели. Від байки новела відрізняється відсутністю зооморфності основних персонажів, алегоризму і обов'язкової дидактичної спрямованості, часто вираженої у спеціальній сентенції.

І. Франко зазначав, що "новела — найбільш універсальний і свобідний вид літератури, найвідповідніший нашому нервовому часові, тому поколінню, що вічно спішиться і не має ані часу, ані спокою душевного, щоб читати многотомові повісті. В новелі найлегше авторові виявити найрізніші сторони свого таланту, блиснути іронією, зворушити нас впливом сконцентрованого чуття, очарувати майстерною формою" [6;228].

В українській літературі маємо розмаїття жанрових форм новели: психологічну, сенсаційну (В. Стефаник), ліричну (Б. Лепкий), соціально-психологічну, лірично-психологічну (М.Коцюбинський), філософську, історичну (В. Петров), політичну (Ю. Липа), драматичну (Г. Косинка) та ін. Представлені в українській літературі також лірична повість у новелі ("Вертеп" Арк. Любченка), алегорична повість у новелах-притчах ("Блакитний роман" Г. Михайличенка), роман у новелах ("Вершники" Ю.Яновського).

За цими характеристиками до власне новел відносять такі твори Григора Тютюнника: "Чудасія", "Кленовий пагін", "Три зозулі з поклоном", "Сміхота", "Медаль". Сам митець теж назвав їх новелами. Можливо, через те, що при виокремленні жанру новели простежується стійка орієнтація на інші рівні поетики, зокрема на пафосний.

Новела "Чудасія", наприклад, написана в епістолярному стилі. Невелика за розміром, представлена однією сюжетною лінією, що розгортається навколо головного

героя — сторожа Мусія Приходька, котрий під час війни залишився без ноги. "Мене вже скоро й курка лапою загребе. Бо де ж те здоров'я візьметься, скажіть, коли на мій вік три голодовки випало і три війни! От і поділіть: на кожні десять років або те, або те" [3;62], — з боєм говорити літній чоловік. Мусій звернувся до райсобоу, де за начальника працює односельчанин Онисько Хекала, щоб йому дали машину на трьох колесах. Але вся "чудасія" полягає в тому, що замість того, щоб допомогти, інваліда почали "тягати на комісії, обміряти кульшу" [3;62]. І в результаті надіслали листа, в якому повідомлялося: "Машина вам, товаришу Приходько, не показана, с'язі з тим, що кульша на два сантиметри довша, ніж треба. Треба п'ятнадцять, а у вас — сімнадцять" [3;63]. У цій відповіді виявляється ефект абсурдності й незвичайності.

Новела представлена трьома сюжетними компонентами: зав'язкою (розповідається про життя Мусія Приходька), кульмінацією (відповідь Ониська Хекала на прохання допомогти) та розв'язкою (чоловік просить товариша командарма замовити за нього слівце, щоб отримати машину). Лаконічність, динамічний розвиток дії, авторське співчуття, іронічність — характерні ознаки цієї новели.

Оповідання ж — невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на певному (рідко кількох) епізоді з життя одного (іноді кількох) персонажа [5;509]. Невеликі розміри оповідання вимагають нерозгалуженого, як правило, однолінійного, чіткого за будовою сюжету. Характери показані здебільшого у сформованому вигляді. Небагато стислих лаконічних описів, важливу роль відіграють побутові, психологічні деталі. Оповідання відрізняється від новели більш виразною композицією, наявністю описів, роздумів, відступів, меншою мірою жанрової структурованості, більшою екстенсивністю. Конфлікт в оповіданні, якщо є, то не такий гострий, як у новелі. Розповідь часто ведеться від особи оповідача.

Оповідання Григора Тютюнника демонструють яскраві малюнки з життя, сповнені виразної образності та гостроти. Здається, цей жанр він обрав саме тому, що ці короткі за формою твори чимось схожі на поезії, в них так само кожне слово виважене, немає нічого зайвого, все стоїть на своєму місці, зберігаючи певний ритм. Жанр оповідання цілком відповідає й характеру письменника, вимогливому до себе та інших, позаяк потребував суворої самодисципліни та інтенсивності думки, максимальної зібраності та зосередження. До цієї групи належать твори: "Син приїхав", "У Кравчини обідають", "Оддавали Катрю", "Обнова", "Устим та Уляна" та ін.

Твір "Оддавали Катрю" — класичний приклад жанру оповідання. Сюжет розгортається навколо сім'ї Безверхих, які видають заміж за міського хлопця дочку Катрю. Найяскравіше представлені в оповіданні морально-етичні проблеми: взаємини батьків та дітей, здеградованість міського суспільства, взаємостосунки односельчан. Багатозначною є назва: основним сюжетним стрижнем оповідання є весілля, отже, "оддавали" означає "видавали заміж". Але у творі актуалізовано й пряме значення слова віддавати. Батьки Катрі віддають свою дитину не лише в іншу родину, вони віддають її в середовище, відчужене від їхнього, позбавлене спільних із ними основ колективного етнічного буття. Заміжжя наймолодшої дочки Степана Безвершого прирікає її батьків на самотню старість. Дві старші Катрині сестри вже відірвалися від батьківського дому — одна поїхала по вербівці в Сибір, друга — на цілину. Обидві повиходили там заміж, "обквітчалися дітьми" і лишилися у далеких краях назавжди. Менша, Катря, знайшла нареченого не так далеко — на Донбасі, де пропрацювала півроку в шахтарській ідальні, а проте і її заміжжя остаточно позбавляє батьків сподівань побачити у дворі "доброго парубка", "хазяїна молодого", надії на спільне з молодшим поколінням ро-

динне життя, що зігріє їхню старість.

Наречений забирає Катрю в місто, причому письменник навіть не конкретизує його назву, як залишає без імені й самого нареченого, чим підкреслює уніфікованість, безликість середовища, в якому сформувався молодий, і відсутність у цього персонажа виразних індивідуальних рис (подібний прийом використала Марко Вовчок у повісті "Інститутка"). Проте образ молодого, який за статусом мав би бути центральним у весільному обряді, свідомо не ідеалізовано.

У тексті оповідання чимало велемовних описів пейзажів, часто суголосних настроїв героїв: "Пізньої осені, як листя у садах уже опало й залилося тільки на бузку та на верхечьких тополь, а далеко над готими полями часом засиновали хмари, мов на сніг, до хутірського лавочника Степана Безвершого приїхала з Донбасу наймолодша з трьох дочок Катря й оголосила, що виходить заміж" [3;222]. Автор концентрує увагу на підготовці до весілля, на відносинах батьків і дітей, на характерах головних героїв, їх поведінці, але гострих проблем у оповіданні немає. Розвиток дії не такий динамічний, як у новелі; більша кількість персонажів (сім'я Безверхих, сім'я нареченого, Омелькович, Грицько Байрачанський, Параска Жмуркова, Лука Львович та ін.). Наявні в оповіданні описи нареченої, весілля: "На поріжку стояла Катря у білому просторовому платті, калиново-срібному вінку над короною гарно зачесаного волосся й довгій фаті, яку, немов хвилю туману, тримали на руках дівчата й молодіці у старовинних вишитих сорочках та квітчастих хустках з довгими китицями" [3;230]. Сільська громада постає у цій сцені як одна велика родина, яку спільний спів об'єднує не тільки в сучасному дійстві традиційного весільного обряду, а й в історичному часовому вимірі пов'язує зі спадщиною попередніх поколінь: "Від цієї давньої, ущерть налитой смутком пісні, з якою виросло не одне покоління хуторян і не одне покоління пішло на той світ, у жінок бриніли слюзи на віях, а чоловіки хмурилися, сумнішали очима й прохмелялися, наче й не пили, а Грицько Байрачанський вивав своїм тремтливим тенором високо — превисоко, як одинокий птах попід хмар'ям. Здавалося, не десятки людей співали ту пісню, а одна многоголоса душа..." [3;230]. Розповідь ведеться від особи оповідача. "Оддавали Катрю" — за всіма жанровими ознаками типове оповідання.

Морально-етичну проблему гріха висвітлено у оповіданні "Устим та Уляна". Як засвідчує дослідниця Л. Гаєвська, "мотив гріхопадіння в літературному творі розгортається в трьох основних світоглядних парадигмах: релігійній, морально-етичній та міфологічній" [1, 15]. Релігійна парадигма передбачає наявність у письменника цілісного релігійного світогляду або принаймні фрагментарну рецепцію ним окремих релігійних концептів, зокрема, релігійне розуміння категорій добра і зла, гріха, спокути, спасіння тощо. Морально-етична парадигма пов'язана із традиційною етикою, органічним проникненням письменника в морально-психологічні виміри існування індивіда в суспільстві. Це найбільш поширена парадигма функціонування концепту гріха в літературному творі. Релігійність митця не є в ній обов'язковою умовою для розкриття мотивів гріхопадіння й спокути. Найяскравішими виявами такого аналізу є комунікативний — пов'язаний із вираженням у тексті оціночних у морально-етичному плані суджень про дії героя та його реакцію на ці оцінки — і психоаналітичний, пов'язаний із проблемою внутрішньоособистісного конфлікту персонажа, зумовленого зіткненням свідомих і позасвідомих прагнень.

Тема гріха несе в собі великий потенціал у сфері сюжетотворення — це складова специфічного морально-релігійного мотивно-образного комплексу. Гріхопадіння від давніх часів було об'єктом пильної уваги письменників, невід'ємним фрагментом дійсності, в силу

нерозривної діалектичної злитості воедино категорій добра і зла: "Таємниця та єдність життя включає в себе поруч із устремлінням у високості, у сферу надособистісного, божественного, також містерію гріха" [2, 7].

Оповідання "Устим та Уляна" має підзаголовок "Сімейна історія". Уляну годі назвати вірною дружиною чи гарною матір'ю: вона зраджує Устимові, коли він іде на війну, а після того, як чоловік повертається і дізнається правду, жаліється маленькому Петькові: "Пішов батько, синочечку...Покинув нас, окаянний... Так щоб же йому і добра не було, як отак зробить, як дитину...рідну дитину отак нівечить..." [2,325]. Відкриває Устимові очі його давній приятель, Сергій Лівий, який розповідає про Пилипа, Уляниного приймака, не шкодуючи гідних такої людини слів: "Стерво воно"; "язиком заробило" [2,324]. На людях Уляна нарікає на гірку долю, звинувачуючи в усьому Устима, жалкує, що пішла за нього заміж: "...який він цибатий та зубатий...Непослухала, дурка, пожаліла. Бігав же слідом, як цуцик" [2,326]. Устим, сумуючи за сином, врешті-решт повертається в родину. І саме тут показується його чоловіча сила і мудрість. Він попри все любить дружину, не звертає уваги на її постійні докори й сварки, що з літами частішають. Сварлива вдача Уляни виявляється насамперед у манері говорити: "...треба ото менше тих книжок жерти, тоді й спатиметься" [2,317]; "вже давиться тією цигаркою (про чоловіка)" [2,317].

Устим має лагідний, спокійний характер, захоплюється красою природи, ніжно любить сина, багато читає. Проблема в тому, що Уляна так і не зрозуміла свою провину, великий гріх зради. Автор дав оповіданню підзаголовок "Сімейна історія", тобто, що б не трапилося, які б проблеми і труднощі не були у родині, кожен повинен мати мудрість пробачати. Порушено проблему зради, але сюжет не такий динамічний, як у новелі, зображено не просто проміжок часу, а все життя.

Однак іноді в оповіданнях Григора Тютюнника помітні вкраплення новелістичних рис: гострий конфлікт ("В сутінки"); непередбачувана розв'язка, автор залишає кінцівку на перспективу читацького доосмислення ("Вуточка"); важливу роль відіграють художні деталі, непослідовний хронотоп, спогад в обрамленні сучасних роздумів і переживань автора ("В сутінки"). Ці ознаки демонструють дифузю жанрів новели та оповідання. Очевидно, саме тому літературознавці відносять твори "Зав'язь", "В сутінки", "Вуточка", "Червоний морок" як до жанру новели, так і до жанру оповідання.

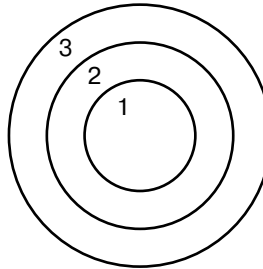
Новела "В сутінки" розпочинається описом, який насторожує. На підсвідомому рівні читач усвідомлює, що сюжет трагічний, бо опис природи підсилює настрій головного героя: "Поночіє в нашій хаті рано, особливо взимку. Це тому, що ліс під боком. Ще ото у верхівітті жевріє ожеледець, а поміж стовбурами і в заліплених снігом кущах уже снуються тіні, лізуть у причілкові вікна і стають по кутках — німі і холодні" [3;29]. Саме через природні явища, що метафоризуються, автор показує душевний стан головного героя: розпач, роздвоєння, біль.

У центрі новели гострий сімейний конфлікт — нерозуміння, недовіра сина до матері. Н. Зборовська зазначає: "У психологічній ситуації Тютюнника домінувало пасивне розв'язання едіпового комплексу, коли замість свідомої ніжної любові до матері й ідентифікації з мужнім батьком формується несвідомою образом на матір і ніжна

любов до батька, що продукує тип наївного сина і, зрештою, — наївного, без світогляду, письменника" [4,355]. Кінцівка залишається на доосмислення читачів: чи пробачить син матері зраду, чи тягар на його серці залишиться на все життя. " — Не треба, сину, думати про це. Не треба. Я й так все життя каратиму себе, хоч і небагато вже осталося жити..." [3;34], — просить мати.

У творі два персонажі — мати і син, що притаманно як для новели, так і для жанру оповідання. Важко визначити жанрову приналежність твору, але більшою мірою він належить до жанру новели, бо в центрі — гострий, динамічний, як стиснута пружина, сюжет, а пейзажі та описи лише емоційно підсилюють внутрішній стан головних героїв.

Якщо схематично зобразити жанрові модифікації малої прози Григора Тютюнника у вигляді концентричних кіл, то отримаємо таку модель:

1 — найменше з кіл символізує **класичну, типову новелу**; новелу, для якої характерні: незвичайно життєві обставини; динамічний сюжет, лаконічність, психологізм, несподіваний фінал.

2 — **оповідання** **новелістичних рис** з такими початковими рисами —

явність конфлікту, виразність художньої деталі та описів, лаконічність, більша кількість персонажів.

3 — **власне оповідання**, що наділене такими характеристиками: більша кількість героїв та описів, яскрава образистість та гострота, зображення морально-етичних проблем.

Отже, жанрова специфіка малої прози Григора Тютюнника багатогранна та своєрідна, тому творчість митця відкрита для нових досліджень та інтерпретацій. Влучними є слова Віталія Дончика: "Високоталановита, народжена з традицій і водночас глибоко сучасна творчість Григора Тютюнника є неминущим художнім надбанням ХХ століття, візитною картою українського народу в світовій культурі" [3;23].

Література

1. Гаєвська Л. Морально-етична проблематика української новели кінця ХІХ — початку ХХ ст. / Л.Гаєвська. — К.: Наукова думка, 1981. — 125 с.
2. Гаждиев К. Апология Великого инквизитора / К.Гаждиев // Вопросы философии. — 2005. — № 4. — С. 3—22.
3. Дончик В. Любов і біль / Облога: вибрані твори / Передм., упорядк. Віталій Дончик. — 3-тє вид. — К.: Унів. вид-во Пульсари, 2005. — 832 с.
4. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психологічної новітньої української літератури. Монографія / Н. Зборовська. — К.: Академ. видав, 2006. — 400 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. — К.: ВУ "Академія", 2007. — 752 с.

Ольга Бескорвайная. Жанровая специфика малой прозы Григора Тютюнника

В статье исследуется жанровая специфика малой прозы Григора Тютюнника. Схематически показаны модификации двух родных жанров — рассказа и новеллы. Проиллюстрированы черты индивидуального стиля писателя.

Ключевые слова: жанр, новелла, рассказ, межжанровая диффузия.

Olha Beskorovayna. Features of genre specifics in small prose of Hruhor Tyutyunuk

In the article the feature of genre specific in small prose of Hruhor Tyutyunuk. There are schematic showed modification of two related genres — novella and stories. Illustrated the basic qualities of individual style of writer.

Keywords: genre, novella, story, between genre diffuse.